

PETER ZAJAC

MINÁČOVA NOVELA NA ROZHRANÍ AKO POPULÁRNA LITERATÚRA

Dejiny slovenskej literatúry dvadsiateho storočia sa prakticky celý čas po roku 1945 koncipovali tak, že za ich logický úbežník sa pokladala socialistická literatúra, do ktorej mal ústii celý jej vývin.

Po roku 1989 sa síce z tejto koncepcie vypreparovalo príslušné pojmoslovie, doplnili sa „biele miesta“ na mape slovenskej literatúry, do literatúry sa včlenili tabuizovaní domáci a exiloví autori, vyšlo množstvo dovtedy nepublikovaných starších aj novších textov, ale na samotnej konštrukcii sa fakticky veľa nezmenilo.

Typickým príkladom je stredoškolská učebnica slovenskej literatúry po roku 1945¹. Došlo v nej síce k hodnotovému prevrstveniu v rámci jednotlivých autorských portrétov, ale nie k zásadnej zmene koncepcného rámca. Ticho a implicitne z celej učebnice presvita aj naďalej stará koncepcia socialistického lievika.

V súvislosti s Vladimírom Mináčom ju nevdokaj celkom presne opísal v osemdesiatych rokoch František Miko. V štúdiu **Vývinová polemika a syntéza v štýle Vladimíra Mináča**² zhodnotil Mináčovo autorské gesto tak, že Mináč chcel dať svojim výrazovým aj kritickým gestom „*prieťah generáčnému i spoločenskému pocitu, že prestávajú platiť všeobecné normy svetového románu, že je tu nová koncepčná platforma literatúry, socialistický realizmus, a nová systémová príslušnosť, k svetovej socialistickej literatúre...*“ a že „*odteraz preň stráca platnosť nejaké objektivistické univerzálne kritérium modernosti*“.

Toto Mikovo konštatovanie obsahuje v prevrátenej podobe dreň celého problému. ňou je otázka, či je pre vývin slovenskej literatúry skutočným jadrom „*nová systémová príslušnosť k svetovej socialistickej literatúre*“, alebo je ním hodnotový zápas generácií slovenských spisovateľov päťdesiatych, šesťdesiatych, sedemdesiatych a osemdesiatych rokov o „*univerzálne kritérium modernosti*“.

Nie náhodou viedol Mináč svoj polemický zápas o socialistickú literatúru práve v konflikte s modernosťou, ako to dokumentuje aj dobový spor o romány Petra Karvaša začiatkom päťdesiatych rokov, ktorým Mináč vyčíta práve modernosť, t.j. ich modernú naratívnu štruktúru (opustenie kauzálnej logiky výstavby príbehu, jeho fragmentárnosť).

V prípade Vladimíra Mináča – a platí to fakticky nielen o jeho prozaickej tvorbe päťdesiatych rokov, ale napríklad aj o jeho trilógii **Generácia** – ide naozaj o presadenie sa konštrukcie socia-

1 V. Obert, M. Ivanová, I. Hocheľ, J. Špaček: Literatúra 4, Bratislava 1996

2 F. Miko: Vývinová polemika a syntéza v štýle Vladimíra Mináča. In: Biografické štúdie 10, Martin 1981.

listickej literatúry a rozličných verzií socialistického realizmu proti univerzálnemu kritériu modernosti. Otázkou ostáva len to, či toto Mináčovo u“víťazstvo nad sebou samým“, t.j. víťazstvo ideologickej konštrukcie nad logikou epického príbehu, možno skutočne pokladať za výhru.

A treba rovno povedať, že nie. Ideologická konštrukcia, ktorá sa stáva naratívnu logikou príbehu, a to aj v konštrukcii dejín v Generácii, vedie jednoducho k estetickéj nedôveryhodnosti celej trilógie. Literárnohistoricky nestačí preto len vnútorná zmena hodnotových proporcií Mináčovho epického diela, ale zmena pohľadu na celé Mináčovo epické dielo. Pre literárnohistorický príbeh, ktorý vychádza z hľadiska moderného vývinu svetovej literatúry, je Mináčovo preferovanie socialistického realizmu skutočným regresom, a to nielen pre jeho epickú tvorbu päťdesiatych rokov.

Je inak zaujímavé, ako sa od päťdesiatych do osemdesiatych rokov presúval literárnohistorický význam Mináčových próz. V šesťdesiatych rokoch sa jeho prózy päťdesiatych rokov zasúvali do pozadia, tak ako sa vôbec do popredia vysúvala oproti próze Mináčova esejistika. No v sedemdesiatych rokoch a začiatkom rokov osemdesiatych, ktoré sa stali aj akýmsi pokusom o revival hodnôt päťdesiatych rokov, sa Mináčove novely **Na rozhraní** dostali znovu do popredia. Ladislav Ballek hovorí napríklad v doslove k novému vydaniu zbierky noviel *Na rozhraní* (1981) o päťdesiatych rokoch, že to „*bol čas, ako sa pamätám, keď sa ľudia zbavovali starých zvykov, obyčají a modiel, ako sa zbavujeme bremena...*“ Tento návrat k päťdesiatym rokom sa odohral napriek tomu, že už pôvodná diskusia v samotných päťdesiatych rokoch (Mráz, Noge) poukázala na značné nedostatky noviel. Pravda, dialo sa to znútra systému socialistickej literatúry, keď sa argumentovalo nedostatočnou psychologickou vierohodnosťou „prerodu“, ktorý je ústredným naratívny princípom fakticky všetkých noviel zo zbierky *Na rozhraní*.

Vladimír Petřík sa pokúsil v už zmienenom Biografickom zborníku argumentovať v novelách *Na rozhraní* Mináčovou „*regeneráciou literárnej postavy znútra*“. Myslím, že tu došlo k zásadnému typologickému omylu. A. Mráz, J. Noge, V. Petřík, ale aj A. Matuška chápali Mináčove novely v nadväznosti na psychologickú realistickú poviedku, ktorá bola kanonizovaná tradíciou socialistického realizmu päťdesiatych rokov.

Bližšie k problému sa dostal Oskár Čepan v úvahe *Rétorika schematizmu* z roku 1965, kde hovorí o „*didakticky orientovanej logike, kauzalite a dialektike pojmového myslenia ako aj sujevovej výstavby*“, pričom Čepan sa zamerával predovšetkým na oblasť slovníka a frazeológie.

Z hľadiska „*didakticky orientovanej logiky*“ je však v prípade Mináčových próz *Na rozhraní* pozoruhodný pohľad na ich žánrovú štruktúru. Cesta k ich primeranejšiemu pochopeniu vedie práve cez intertextuálne skúmanie ich žánrovej štruktúry. V tejto súvislosti však treba opustiť pôdu realistickéj poviedky a pozrieť sa na žánrovú štruktúru noviel *Na rozhraní* cez inú prizmu.

V tradícii slovenskej poviedky existuje veľmi silná línia kalendárovej poviedky, ktorá patrí do oblasti čitateľsky veľmi vďačnej populárnej prózy. Domnievam sa, že práve v tejto čitateľskej obľúbenosti hľadal (a v dobovom kontexte aj našiel) Vladimír Mináč cestu k čitateľskému úspechu noviel *Na rozhraní*.

Základnou otázkou však pre nás ostáva, na akú tradíciu nadväzuje kalendárová poviedka, známa v slovenskej próze od konca osemnásteho storočia, no v európskej literatúre známa už od starovekej literatúry.

Hans Robert Jauß identifikoval jej jednotlivé podoby v stredovekých jednoduchých žánroch³. Nadviazal na systematický výskum A. Jollesa a usporiadal jednotlivé žánre podľa komunikačnej situácie, vzťahu k tradícii a umiestnenia v živote.

Jauß vytvoril systém viacerých žánrov (aforizmus, parabola, alegória, bájka, exemplum, legenda, rozprávka, fabliaux, novela). Ich základom je univerzálna platnosť na základe jednoznačného priradenia podľa uvedených troch kritérií. Moderný vývin európskej poviedky a

novely sa začína práve tam, kde sa končí univerzálna platnosť stredovekého sakrálneho systému, tam, kde história prestáva byť historkou a stáva sa singulárnou súčasťou dejinnosti, t.j. prestáva byť príbehom návratu tých istých univerzálnych pravidiel do individuálneho osudu a začína byť príbehom jeho singulárnych zmien.

Vladimír Mináč obnovuje vo svojich poviedkach a novelách zbierky Na rozhraní práve univerzálny charakter stredovekých exemplárnych príbehov – pravda, tento raz na sekulárnej pôde. Podstatná je však ich univerzálna platnosť. Základnou vlastnosťou socialistickej literatúry bolo práve protipostavenie modernej zmeny singulárneho a socialistickorealistickej univerzálnej platnosti všeobecnej zákonitosti, pre ktorú je individuálny príbeh len viacmenej vhodným kadlubom.

Z tejto perspektívy nie je teda podstatná psychologická vierohodnosť či nevierohodnosť prero- du, ale práve jeho exemplárny charakter. Vladimír Petřík opisuje charakteristické črty noviel v zbierke Na rozhraní zlomovou situáciou (situáciou na rozhraní), prudkou zrážkou a následným prerodom pod tlakom vonkajších okolností, pričom všetky okolnosti sa prispôsobujú práve týmto charakteristikám. Za príznačnú pokladá v tomto zmysle práve titulnú novelu Na rozhraní, kde tieto okolnosti vytvára kontrastnosť prírodných motívov.

Ak sa však pozrieme na novelu Na rozhraní práve z hľadiska exemplárnych žánrov, uvedomíme si až nápadnú zhodu jej naratívnej štruktúry so štruktúrou paraboly. Ide o presadenie sa známej autority voči neveriacim a stále nepresvedčeným, teda o to, čo Ladislav Ballek označil slovami „zbavovať sa starých zvykov, obyčají a modiel“, o apelatívne (nedogmatické) kázanie doktríny (o formu príbehu), o svet každodennej skúsenosti, zahrnujúci prácu; priestorovo a časovo zahrnujúci časovo najbližšie veci často k veciam najvzdialenejším, líčiaci vzťahy medzi ľuďmi a udalosti v prírode, prienik cez pravdepodobné, hľadanie odpovede na otázku, čo by som mal robiť, aby som zo skúsenosti spoznal pravdu a nachádzanie kráľovstva Božieho ako skrytého významu sveta.

Nápadne zhodnú štruktúru so stredovekou parabolou má práve novela Na rozhraní, pravda nie v sakrálnom, ale v sekulárnom zmysle slova. Aj tu máme náhle zjavenie pravdy, ktorá pomáha zbavovať sa pochybností, nedogmatickú apelatívnosť, svet každodennej skúsenosti, hľadanie pravdepodobného, vzťahy medzi ľuďmi a ich vyznačenie prírodnými okolnosťami a hľadanie kráľovstva Božieho ako „skrytej oblasti významu“, pričom v Mináčovej parabole sa ním stáva socializmus.

Vladimír Mináč si zrejme tejto súvislosti svojich noviel s exemplárnymi stredovekými žánrami nebol vedomý, ale spostredkovane sa k nim dostal práve prostredníctvom populárnej kalendárovej poviedky, ktorá v osemnástom a devätnástom storočí nadviazala na exemplárne stredoveké žánre.

Pre literárnohistorický výskum má toto rétorické začlenenie Mináčových noviel do tradície exemplárnych žánrov – a v konkrétnom prípade novely Na rozhraní do tradície parabol – dvojitý význam. Jednak situuje Mináčove novely tam, kam literárnohistoricky patria, t.j. do oblasti populárnej literatúry. Okrem toho ich však nasvecuje z hľadiska neúspešného pokusu o novú univerzálnu platnosť – tento raz už nie stredovekého, sakrálneho univerzalizmu, ale sekulárneho univerzalizmu socializmu a socialistického realizmu.

Práve z tohto hľadiska je Mináčovo protimoderné postavenie pochopiteľné, rovnako ako je pochopiteľné aj jeho stroskotanie.

3 H. R. Jauß: Die kleinen Gattungen des Exemplarischen als literarisches Kommunikationssystem. In: Alterität und Modernität der mittelalterlichen Literatur, Fink, München 1977.